
معماری در ایران باستان

آناهیتا شمس

www.ketab.ir

سرشناسه	شمس آناهیتا، ۱۳۵۷ -
عنوان و نام پدیدآور	معماری در ایران باستان / آناهیتا شمس
مشخصات نشر	تهران: خانه تاسیسات، ۱۳۹۲
مشخصات ظاهری	۱۰۲ ص.؛ ۱۴ × ۲۶ سم.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۷۳۸۱-۷۵-۵
وضعیت فهرست نویسی	فیا
موضوع	معماری باستان -- ایران
موضوع	ایران -- آثار تاریخی -- پیش از اسلام
رده بندی کنگره	۱۲۹۳ عم/ش/نات۲۵
رده بندی دیویی	۷۲۲/۵۲
شماره کتابشناسی ملی	۳۶۷۸۹۳۸

♦ معماری در ایران باستان
♦ آناهیتا شمس

♦ چاپ اول: ۱۳۹۳
♦ قطع و تعداد صفحات: ۱۰۲ صفحه رقعی
♦ شمارگان: ۵۰۰ نسخه
♦ بها: ۱۵۰۰۰ تومان
♦ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۳۸۱-۷۵-۵

♦ آدرس: سیدخندان - خیابان لرسپاران - کوچه ستاری - پلاک ۴۲ - طبقه ۲

توجه: به موجب قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۳۸/۱۰/۱۱ و همچنین قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی مصوب ۱۳۵۰ کلیه حقوق این اثر به هر نحو برای انتشارات خانه تاسیسات محفوظ می باشد. هر کس تمام یا قسمتی از این کتاب را بدون اجازه نشر یا پخش یا عرضه کند، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

فهرست مطالب

مقدمه	۵
فصل ۱: معماری دوره هخامنشیان	۱۵
مجموعه عظیم پاسارگاد	۱۶
فصل ۲: معماری دوره اشکانی	۲۱
فصل ۳: معماری دوره ساسانیان	۲۳
فصل ۴: معماری دوره سامانیان	۳۱
فصل ۵: معماری دوره آل بویه	۳۵
فصل ۶: معماری دوره غزنویان	۳۹
فصل ۷: معماری دوره سلجوقی	۴۳
فصل ۸: معماری دوره ایلخانی	۴۹

۵۱.....	بناهای غیرمذهبی
۵۲.....	بناهای مذهبی و آرامگاهی
۵۲.....	تزئینات معماری
۵۷.....	فصل ۹: معماری دوره تیموریان
۶۳.....	فصل ۱۰: معماری دوران صفویه
۶۷.....	فصل ۱۱: معماری دوران افشاریه
۷۱.....	فصل ۱۲: معماری دوره زندیه
۷۵.....	فصل ۱۳: معماری دوران قاجاریه
۸۷.....	ویژگی‌های کلی معماری
۸۸.....	تزئینات دوره قاجار
۸۸.....	رنگ مسلط به بنا در دوره قاجار
۸۸.....	بناهای مسکونی دوره قاجار
۸۹.....	تزئینات بکاررفته در خانه ها
۹۰.....	معماری مکان‌های مذهبی
۹۱.....	فصل ۱۴: معماری دوره پهلوی
۱۰۲.....	منابع و مراجع

برخلاف معماری معاصر غرب، در مورد آغاز معماری معاصر ایران هیچ اتفاق نظری وجود ندارد. بعضی سال ۱۳۰۰ شمسی را که مقارن با شروع دوره پهلوی اول و همزمان با اقدامات و اختلافات تجدید گرایانه است، به عنوان نقطه عطف تاریخ معماری قلمداد می کنند که این به طور ضمنی در بین همگان پذیرفته شده است و معمولاً به آن استناد می شود. بعضی دیگر تاریخ انقلاب مشروطه را که با تغییرات سیاسی و اجتماعی در ایران همراه است، نقطه عطف و آغاز معماری معاصر می دانند اما به نظر می رسد آغاز تحولات و جریان فراگیری معماری معاصر ایران را باید از زمان قاجار که مقارن با جریان های فوژهور معماری است، دنبال کرد و از طریق ویژگی های معماری بناهای شاخص و زمینه ساز تاریخی آن دوره، به تعیین نقطه آغاز معماری معاصر ایران پرداخت. در جستجو برای تاریخ و مبدا معماری معاصر ایران، بی می بریم که تا اواسط دوره قاجاریه معماری و هر آنچه که به آن مربوط می شود، در نوعی پیوستگی و به صورت مجموعه ای واحد قابل درک و تحلیل است. با اینکه اشکال، فرم ها و روش های مختلف طرح و اجرای ساختمان ها توسط صاحب کاران و معماران بسته به شرایط مختلف زمان و مکان تغییر کرده اند، ولی در تمام مراحل کار توان و تناسبی مستحکم بین جامعه و معماری برقرار بوده است و تنها در جزئیات، بر اثر اعمال سلیقه معماران یا خواست صاحب کارن، تغییراتی اندک به چشم می خورد. بدین ترتیب می توان گفت که تا اواسط دوره قاجاریه، تغییرات یا تفاوت های میان بناهای دوره های مختلف عمدتاً در سطح بیان معماری

است، اما از این دوره به بعد و مشخصاً از دوره سلطنت ناصرالدین شاه رابطه معماری و جامعه کم‌کم تغییر می‌یابد و این تغییر در دوره پهلوی به اوج خود می‌رسد. در زمان ناصرالدین شاه به علت توسعه روابط و ارتباطات جامعه سنتی ایرانی با دنیای مدرن غرب، به ناچار دگرگونی‌هایی در تمام زمینه‌ها صورت می‌گیرد. یکی از عوامل موثر در این دگرگونی‌ها را مسافرت‌های مکرر ناصرالدین شاه به کشورهای اروپایی می‌دانند. در حقیقت دوره سلطنت ناصرالدین شاه را می‌توان سرآغاز تحولات گوناگون در بینش و سپس فرم و ساختار معماری ایران در نظر گرفت.

طی این دوران سفرکردگان به فرنگ بعد از مشاهده ساختمان‌هایی به سبک فرنگی شدند. آنها با خود عکس‌ها و کارت‌پستال‌هایی از بناهای غربی به ایران آوردند و از معمارباشی‌ها خواستند که ساختمان‌هایی شبیه

آنها اجرا کنند. معمار باشی‌های ایران نیز که به غرب سفر نکرده بودند و اطلاعی از چون و چرای کار امرا و فرنگ رفته‌ها نداشتند، سعی کردند که این فرم‌های فرنگی را با مصالح و روش‌های ساختمانی ایران اجرا کنند. دو ساختمان بارزش دوره ناصری که مشخصه بینش فکری این دوران است، در شرق میدان بهارستان قرار دارند. یکی کاخ سپهسالار (مجلس شورای اسلامی) که تحت تاثیر معماری مغرب زمین است و دیگری مسجد شهید مطهری (سپهسالار) که طبق سنت معماری ایران ساخته شده است و در طرح و اجرای آن هیچ اثری از معماری غربی دیده نمی‌شود. ساختمان مجلس شورای اسلامی که در سال ۱۲۵۴ شمسی (مقارن با ۱۸۷۵ میلادی) توسط میرزا مهدی خان شقاقی، اولین معمار ایرانی تحصیل کرده در اروپا، ساخته شده است می‌تواند به عنوان نقطه عطف و شروع معماری معاصر ایران به شمار آید. زیرا در این ساختمان، برای نخستین بار در معماری ایرانی، فرم‌ها و قوس‌ها و تزئینات فرنگی با مصالح و شیوه ساخت ایرانی (آجرکاری ایرانی) اجرا شده است. از دیدگاهی دیگر که از مقبولیت بیشتری برخوردار است، شروع معماری معاصر ایران را می‌توان از حدود سال ۱۳۰۰ شمسی به بعد تصور کرد. دوره‌ای که در اثر تحولات سیاسی و اجتماعی، جریان زندگی اجتماعی و اقتصادی ایران تغییر کرده، سیمای شهرهای ایران متحول شد و بناهای لازم برای زندگی جدید مانند ادارات، کارخانه‌ها، بانک‌ها، ایستگاه‌های راه‌آهن، دانشگاه‌ها و همچنین واحدها و مجموعه‌های مسکونی جدید در شهرها به وجود آمدند. این بناها برخلاف بناهای قبل از تاریخ معاصر که به دست معماران سنتی طراحی و ساخته

می‌شدند، به تدریج به دست معماران تحصیل کرده طراحی شده‌اند. این عده را در ابتدا معماران غیرایرانی تشکیل می‌دادند. در این دوره معماران اروپایی و دانشجویان تحصیل کرده در غرب، در انتقال فرم‌ها و مهم‌تر از آن در انتقال تیوری‌های جدید معماری غرب به ایران و تحول معماری ایرانی، نقش به‌سزایی داشته‌اند. و سپس با تاسیس اولین مدرسه معماری ایران در حدود سال‌های ۱۳۲۰ اندک‌اندک معماران تحصیل کرده ایرانی به معماران فارغ‌التحصیل غرب اضافه شدند. بر همین اساس تحول عمده‌ای در آموزش معماری ایران ایجاد شد و روش سنتی انتقال اصول اجرایی و نظری معماری که در گذشته به صورت سینه‌به‌سینه و یادگیری شاگرد زیر نظر استاد در کارگاه موه، تغییر کرد. در این دوره با گسترش تحصیلات عالیه در کشور و افزایش کاوش‌های باستان‌شناسی به تدریج تاریخ علمی جایگزین تاریخ اساطیری شد. شناخت و تحقیق در مورد تاریخ کشور مدون کردن آن به طریق علمی توسط محققان اروپایی و بعضاً ایرانی به صورت گسترده‌تری نسبت به قبل ادامه یافت. لذا علاوه بر ادامه معماری سنتی - اسلامی، در این دوره برای اولین بار پس از ورود اسلام به ایران معماری پیش از اسلام و نماها، تزیینات و سمبل‌های آن دوران مورد توجه معماران ایرانی قرار گرفت که در ضمن مورد تاکید پادشاهان و دولتمردان ایران نیز بود. از جمله تحولات مهم دیگری که در این دوره به وقوع پیوست، استفاده از مصالح جدید در امور عمرانی و ساختمانی بود. اگر چه در این دوره نیز اکثر ساختمان‌های ساخته شده در ایران با مصالح سنتی اجرا می‌شد، ولی به تدریج در معدودی از ساختمان‌های مهم دولتی و شهری استفاده از

مصالح نوین آغاز و راه برای گسترش و جایگزینی این مصالح به جای مصالح قدیم باز شد. در میان تمام بناهایی که در خارج از ایران ساخته شده و به نوعی یادآور فرهنگ و تمدن ایرانی است می‌توان به تاج محل اشاره کرد. در میان تمام آثار تاریخی جهان کمتر بنایی است که مانند تاج محل با یادآوری تاریخ، این چنین با عشق و افسانه و هنر و تجمّل آمیخته باشد. و تا این حد مورد توجه و علاقه مردم سراسر جهان قرار گیرد. همانگونه که بنای تاج بر عشق و ناکامی و ابهام استوار شده، این بنا را باید در مهتاب دید، مهتاب تمام آن عظمت آمیخته با تلخکامی بنا را در نظر مجسم می‌سازد و به قول رنه رده گروسه یادآور ظرافت زنانه شخصیت مدفون در آن است. تاریخچه: احوال پادشاهان بزرگ تیموریان چنان با احوال افراد خاندان میرزا غیاث‌الدین شیرازی آمیخته است که مطالعه زندگی یکی از این دو بدون توجه به دیگری امکان پذیر نیست. داستان آمدن میرزا غیاث‌الدین به اتفاق زن و فرزندان به هند خود داستان حالب جداگانه‌ای است که نیاز به فرصت دیگر دارد، بانوی تاج که چنین بنای عظیمی را بر گورش ساخته‌اند نوه پسر میرزا غیاث‌الدین شیرازی است. میرزا غیاث‌الدین دربار اکبر پادشاه به سرعت ترقی کرد، اما ترقی واقعی وی در عهد جهانگیر فرزند اکبر آغاز شد، با ازدواج جهانگیر با مهر النساء ملقب به نور جهان دختر میرزا غیاث، مقامات مهم دربار جهانگیر میان افراد این خانواده قسمت شد. میرزا غیاث صدراعظم و پسرش آصف‌خان سپهسالار شد و ملکه نور جهان چنان قدرتی در دستگاه سلطنت به هم رسانید که تا آن تاریخ هیچ ملکه‌ای نتوانسته بود کسب کند. بانوی تاج فرزند همین آصف

خان و برادرزاده ملکه نور جهان است. پس از فوت جهانگیر، آصف خان داماد خود شاه جهان قرار گرفته بود به سلطنت رسانید. شاه جهان همسر خود را بسیار دوست می‌داشت و حتی در سفرهای جنگی نیز او را همراه می‌برد و در همه کارها با وی مشورت می‌کرد. مهر سلطنتی همیشه در نزد این بانو بوده است. نام وی تاج بی‌بی یا ارجمند بانو بوده و لقب ممتاز محل را جهانگیر پادشاه به وی داده بود وی هفده سال همسر با وفای شاه جهان بود در سال ۱۰۴۰ هجری (۱۶۲۹ میلادی) هنگام فارغ شدن چهاردهمین فرزند خود وفات یافت. وی هنگام وداع با همسر خود چنین گفت (... شایها گفته و شنیده ما را عفو فرمایید، عنقریب مسافر هستم... شایها در ایام محبوس می‌ماند شما ماندن الحال که ایزد تعالی پادشاهی نصیب شما کرد و فرمانروایی جهان بخشید ما هم حسرت انتقال می‌کنیم و می‌رویم بنابراین دو وصیت با ما است. امید که هر دو قبول شوند. خدیو جهان اقبال نموده استسفار گردند بیگم صاحب فرمودند که حق تعالی شما را چهار پسر و چهار دختر آن داده است برای نام و نشان چنین کفایت می‌کند، چنان نشود که نسل دیگر از کسی پیدا شود که با هم جنگ و جدال دارند. وصیت دوم آن است که برای ما همچنان مکان تعمیر باید که بر منصفه ظهور نایاب و کمال عجیب گردد. اعلیحضرت هر دو وصیت را به دل و جان قبول فرمودند...) شاه جهان قول داد که هر دو وصیت زن محبوبش را محترم شمرده بدان عمل کند و الحق خوب هم از عهد هر دو کار برآمد زیرا در تمام مدت زندگی خود پس از فوت ملکه که سسی و شش سال بود مجرد ماند و در تمام این مدت دخترش جهان آرا از او پرستاری می‌کرد،

معروف است که تمام موی سر شاه جهان در سال دوم فوت ملکه سفید شد، اما آن آروزی نهایی ملکه برآورده نشد و فرزندانش در حیات پدر برای بدست آوردن تخت و تاج به کشمکش پرداختند شاه جهان از ملکه ممتاز چهار پسر و چهار دختر داشت، داستان زندگی داراشکوه پسر بزرگ جهان از لحاظ فرهنگ و تمدن ایرانی بسیار جالب است و نیاز به مقاله مستقلی دارد وی مردی ادیب و دانشمند و متفکر بود. پسر سوم شاه جهان اورنگ که بر برادرش دالشکوه حسد می برد، پدر را دستگیر و زندانی ساخت، برادران را کشت و خود به سلطنت رسید. شاه جهان وصیت دوم ملکه را نیز با وفاداری کامل عملی ساخت و بنای تاج محل دلیل برین مدعاست؛ سی و شش سال بعد بدن خود شاه جهان را نیز در جوار ملکه محبوبش به خاک سپردند، اکنون قبر ملکه با سنگی کوچکتر در وسط محوطه زیر گنبد و قبر امپراتور با سنگی بزرگتر در کنار آن دیده می شود. سبک ساختمانی و سازنده اصلی بنا آنچه مسلم است بنابر باید معروف سبک ایرانی - هندی بدانیم که از عالی ترین سرچشمه ذوق و هنر عصر مغولان و دوران صفوی مایه گرفته است.